

Att hantera rättviseanspråk i omställningen till en fossilfri framtid

SEPTEMBER 2023

Att hantera rättviseanspråk i omställningen till en fossilfri framtid

INTRODUKTION: rättvisa har intagit en central position i klimatomställningen och begreppet ”en rättvis omställning” har etablerats som en norm för internationell klimatpolitik. Rättviseanspråk används också ofta i organiserat motstånd mot klimatomställningen. Men det finns en osäkerhet och oklarhet kring rättvisa i dessa sammanhang och beslutsfattare saknar kunskap om vad som krävs för att ta hänsyn till rättviseaspekter i klimatomställningen. I denna policy brief presenterar vi ett enkelt navigationsverktyg för beslutsfattare: en guide till hur klagomål och upplevda orättvisor i klimatomställningen kan och bör hanteras. Verktøyet består av två delar. Först en analys av betydelsen av rättviseanspråk och därefter en guide till hur välavvägda och lämpliga reformer för att möta rättvisekrav kan utformas.

► VAD ÄR ETT RÄTTVISEANSPRÅK?

Ett krav på hur politiska institutioner och beslutsprocesser bör organiseras för att leda till rättvisa utfall.

► VAD ÄR ETT KLAGOMÅL?

Ett klagomål är uttryck för att någon upplever sig felaktigt behandlad, skadad, förtryckt eller orättvist behandlad.

► VARFÖR ÄR DET VIKTIGT ATT FOKUSERA PÅ RÄTTVISEANSPRÅK?

Det är i sig viktigt att veta om omställningspolitik leder till orättvisor och förebygga detta. Det är också instrumentellt viktigt att hantera orättvisor för att upprätthålla klimatpolitikens sociala acceptans och legitimitet. Det är dock också viktigt att kritiskt ifrågasätta och undersöka grunden för upplevda orättvisor och framförda klagomål för att se till att de som saknar grund och rättfärdigande inte står i vägen för en rättvis klimatomställning.

ENERGIRÄTTVISA: Energi- och klimatpolitik kan leda till orättvisor och kränkningar av rättigheter i åtminstone tre avseenden:

DISTRIBUTIV RÄTTVISA:

de kan leda till orättvisa fördelningar av kostnader och fördelar,

PROCEDURIELL RÄTTVISA:

de kan implementeras genom orättvisa beslutsprocesser, och

ERKÄNNANDE RÄTTVISA:

de kan missa att ta hänsyn till historiska orättvisor och i att ge samtliga berörda parter ett jämlikt erkännande.

HUR KAN RÄTTVISEANSPRÅK HANTERAS I KLIMATOMSTÄLLNINGEN:

1 IDENTIFIERA ORÄTTVISOR OCH KLAGOMÅL SOM KLIMATPOLITIKEN KAN LEDA TILL.

Rättviseanspråk kan uttryckas på olika sätt och handla om olika aspekter av politiska processer. De behöver inte uttryckas i termer rättvisa. Andra ord som kan användas är "rättigheter" och "moraliskt rätt". Rättviseanspråk kan vara skriftliga eller uttalade, men också uttryckas beteendemässigt, till exempel som en ovilja till att delta eller samarbete eller som ett fysiskt motstånd mot en förd politik.

► EXEMPEL PÅ MÖJLIGA ORÄTTVISOR SOM KAN UPPSTÅ:

- Planer för vindkraftsutbyggnad respekterar inte urfolks rätt till självbestämmande.
- Demonstranter mot förnybar energi beskrivs som ett problem och erkänns inte som jämlika parter.
- Koldioxidskatter gör det svårare för fattiga landsbygdsbor att möta sina transportbehov på ekonomiskt överkomliga sätt.
- Koldioxidskatter slår hårdast mot de sämsta ställda i samhället och ökar ekonomisk ojämlikhet.
- Utfasningen av kol leder till att kolgruvearbetare förlorar sina jobb.

2 VILKEN ÄR DEN MORALISKA OCH EMPIRISKA GRUNDEN FÖR UPPLEVDA ORÄTTVISOR OCH KLAGOMÅL?

– Vilka moraliska överväganden åberopas i dessa anspråk (t.ex., autonomi, demokrati, jämlikhet, moraliskt ansvar)?
 – Är upplevda orättvisor och framförda klagomål empiriskt adekvata? Finns det empiriskt stöd för påståendena? Detta är viktigt att bestämma då vissa påståenden bör avfärdas som empiriskt ogrundade, t.ex. en upplevelse av att ohälsosamt buller från vindkraftsverk kan visa sig falskt efter att ha testats med vetenskapliga metoder.

3 UTVÄRDERA DEN MORALISKA GRUNDEN: ÄR ANSPRÅKEN LEGITIMA? HUR VIKTIGA ÄR DE?

- **Är rättviseanspråken legitima?** Ett illegitimt anspråk skulle kunna vara ett där fossilindustrin kräver kompensation för förlorade intäkter. Däremot kan arbetare i fossilindustrin legitimt kräva omställningsstöd. Ett annat legitimt anspråk är tillgång till energi för att tillgodose grundläggande behov. Legitima anspråk stöds av oberoende moraliska principer.
- **Hur viktiga är kraven?** Det är nödvändigt att bestämma hur viktigt det är att tillmötesgå olika rättvisekrav och vilka förändringar som är påkallade. Rättviseanspråk fordrar mer eller mindre angelägna politiska förändringar. För att avgöra detta bör generella överväganden tas hänsyn till och rättviseprinciper konsulteras för att utvärdera stödet för upplevda orättvisor. Olika rättviseprinciper förklarar orättvisor på olika sätt. Utifrån en behovsprincip så är klimatpolitiken moraliskt problematisk i den mån som den hindrar individer från att tillgodose grundläggande behov. Utifrån en förtjänstprincip så är klimatpolitiken felaktigt utformad om den motverkar socialt nyttiga bidrag till det allmänna.

I figuren nedan visualiserar vi ett exempel på en relativ viktning av rättviseöverväganden. Här är kärnan att klimatpolitiken inte kränker mänskliga rättigheter och att grundläggande demokratiska rättigheter så som rättvisa beslutsprocesser respekteras. Därutöver bör klimatpolitik utvärderas utifrån samhällets svagaste grupper och utformas på sätt som inte förvärrar deras situation. Slutligen kan klimatomställningen ta olika mer specifika vägar utifrån mer kontroversiella

► MEN HA I ÅTANKE ...

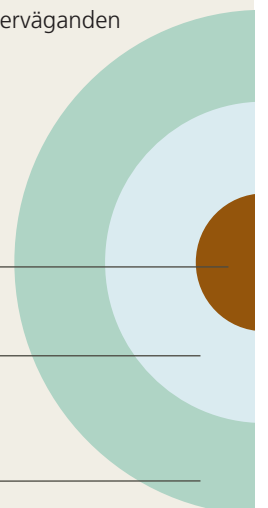
Det är viktigt att fundera på vilka slutsatser som dras utifrån rättvisebaserat motstånd mot klimatpolitik. Att det finns klagomål och ställs krav behöver inte betyda att den förda politiken måste läggas om eller att takten på omställningen måste sakta in. Det är viktigt att vara vaksam på psykologiska mekanismer så som en status quo-bias. Vissa kommer invända mot omställningen enbart på grund av att de inte önskar någon förändring alls. Om de inte kan backa upp detta krav med objektiva moraliska skäl kan det inte tas som intäkt för att förändringen är fel. Det finns också de som förnekar att det överhuvudtaget finns ett problem med klimatförändringarna och som utifrån en sådan övertygelse desperat söker efter ett moraliskt försvar för att inte göra några förändringar.

rättviseprinciper. Det kan till exempel anses önskvärt att klimatpolitiken också minskar ekonomisk ojämlikhet eller att den bevarar traditionella värden. Dessa överväganden måste avgöras genom demokratiska kanaler.

Grundläggande demokratiska rättigheter

Att inte försämra för de sämst ställda

Att minska ojämlikhet; att belöna efter förtjänst; att bevara traditionella värden

4

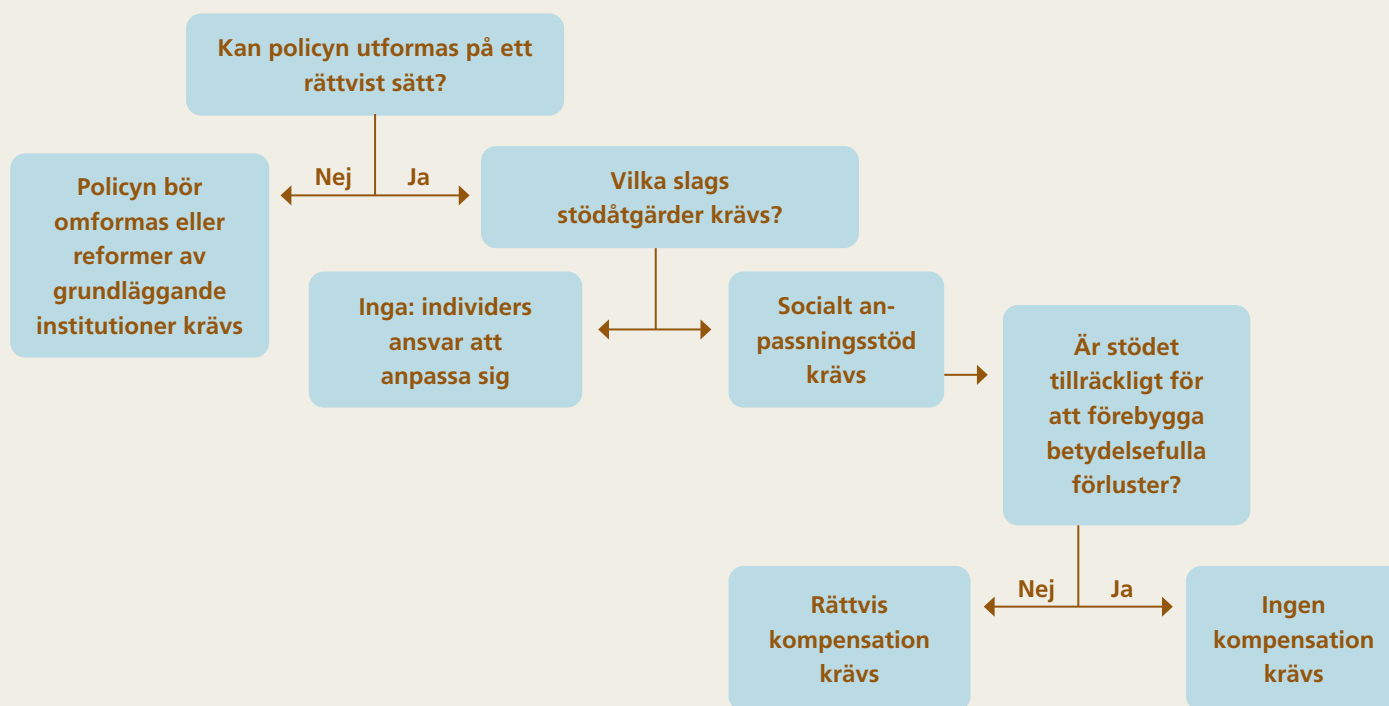
ATT HANTERA LEGITIMA RÄTTVISEANSPRÅK: VILKEN SORTS ÅTGÄRD KRÄVS?

En rättvis omställning bör korrigera för existerande orättvisor och främja ett mer rättvist samhälle i stort och i vilket fall inte skapa nya orättvisor. För att leva upp till detta ideal så måste klimatpolicier utvärderas i en institutionell kontext där hänsyn också tas till historiska mönster av exkludering och vilka möjligheter och begränsningar fördelningen av samhällets resurser ger för handen. Det är avgörande viktigt att inte offra omställningsrättvisa för en brådskande klimatomställnings skull. Vissa utsläppsminskande handlingar och policier kan inte implementeras på rättvisa sätt under nuvarande ordning utan att mer grundläggande strukturella reformer först genomförs. Det är därför viktigt att identifiera rätt åtgärd, på rätt nivå.

Om en klimatpolitisk ambition i princip kan införas på ett rättvist sätt så är nästa fråga vilka stödjande åtgärder som behövs. Klimatomställningen inbegriper transformativa förändringar, t.ex. rörande arbete, bostadsort och grundläggande värderingar, vilka gör det omöjligt för individer att fortsätta i samma hjulspår. Dessa förändringar är svåra eller omöjliga att hantera utan samhällets stöd. Andra förändringar är dock sådana att det är rimligt att förvänta sig att individer (med stöd från vänner, familj och civilsamhället) anpassar sig utan att samhället kliver in med stödjande insatser.

Slutligen, även med adekvat stöd så kommer vissa individer att lida svåra förluster och därmed ha rättfärdigade anspråk på kompensation. Dessa bör hanteras snabbt och adekvat för att främja en rättvis och effektiv omställning. Beslutsfattare bör dock akta sig för en rent instrumentell syn på rättvisa. Alla förluster kan inte kompenseras ekonomiskt och i vissa fall krävs som sagt andra slags reformer. Poängen med kompensation är inte att tysta kritiker utan att göra rätt mot de som lider orättvisa förluster.

Slutligen, även med adekvat stöd så kommer vissa individer att lida svåra förluster och därmed ha rättfärdigade anspråk på kompensation. Dessa bör hanteras snabbt och adekvat för att främja en rättvis och effektiv omställning. Beslutsfattare bör dock akta sig för en rent instrumentell syn på rättvisa. Alla förluster kan inte kompenseras ekonomiskt och i vissa fall krävs som sagt andra slags reformer. Poängen med kompensation är inte att tysta kritiker utan att göra rätt mot de som lider orättvisa förluster.

Denna policy brief har utvecklats av Eric Brandstedt, Vasna Ramasar och Henner Busch.

För mer information kontakta: eric.brandstedt@mrs.lu.se